

Govert Flinck: Portret Saskije, Muzej Mimara, Zagreb

Helena Zoričić

Muzej Mimara, Zagreb

Izvorni znanstveni rad - UDK 75 Flinck, G.
75.041.5(495)"16"

24. ožujka 1995.

Stilske, morfološke i ikonografske osobine Rembrandtu pripisanoga, signiranoga i datiranoga (Rembrandt f. 1635) Portreta Saskije iz Muzeja Mimara u Zagrebu, autorica komparira s poznatima Rembrandtovim prikazima Saskije iz istoga vremena iz Petrograda, Dresdena i Amsterdama. Uočene razlike u likovnoj obradi kao i specifično prenošenje rembrandtovskih elemenata doveli su je do zaključka da je riječ o tipičnom djelu Goverta Flincka, Rembrandtova učenika, iz vremena oko 1636. godine. Tu tvrdnju dokazuje pomnim komparacijama sa Flinckovim slikama, srodnim zagrebačkome portretu, iz Chatsworth-a, Berlina i Lausannee.

Slika iz donacije Ante Topića Mimare uvedena u Muzeju Mimara pod Inv. br. 1559, navedena je u Katalogu Muzeja Mimara¹ s donatorovom atribucijom kao djelo Rembrandta Harmensz. Van Rijna (Leiden, 1606 - Amsterdam, 1669): "Saskia", ulje na platnu, vis. 78 cm, šir. 64 cm. O tome gdje je i od koga kupljena i općenito o njezinu podrijetlu, kao i o većini slika iz Mimarine donacije, ništa se ne zna.

To je bogato kostimirani portret trudne žene na neutralnoj maslinastozelenoj pozadini s bijelim perom ukrašenom samtastom kapom na glavi, bisernom naušnicom, bisernom ogrlicom i raščlanjenim zlatnim lancem, koji joj odostraga s kape pada poput girlande na prsa. On se može shvatiti i kao svojevrsni Vanitas portret, ako prihvatimo tumačenje J. Bruyna, ponosnoga nošenja kape s perom i skupocjenoga nakita kao simbole prolaznosti².

U prirodnoj veličini prikazan je ženski lik u desnom tričvrtnom profilu do ispod pojasa u bogato nabranoj bijeloj svilenj bluzi bez ovratnika, maslinastozelenoj haljini i plaštu, išaranim zlatnim kružnim ornamentima, i s velom, koji joj s kose pada na desno rame i leđa. Svjetlost joj odozgo s lijeve strane osvjetljava desnu stranu lica, vrat i dio grudi stvarajući oštru granicu s tamnom sjenom na lijevoj strani lica i na odjeći. Okruglo lice mlade žene, obrubljeno gustim smeđim kovčama

gore podignute kose, visoka čela, tankih obrva, bademastih smeđih očiju, blago povijena nosa, punih usnica, okrugle brade s rupicom i podbratkom ima, nedvojbena, crte lica Saskije van Uylenburgh, Rembrandtove supruge³ i vjerojatno je naslikano prema Rembrandtovoju "Florri" iz Ermitagea u Petrogradu, datiranoj godine 1634.⁴, dok je slikar ideju za kapu s perom, impostaciju lika i nakit mogao naći i na Rembrandtovom dresdenskom portretu Saskije iz godine 1633.⁵, kao i na brojnim

¹ Katalog muzeja Mimara, Zagreb, 1987, kat. br. 1.150, str. 390, kolor sl. na str. 97.

² II. BRUYN, J., HAAK, B., LEVIE, S. H., THIEL, van P. J. J., WETERING, E. van de: A corpus of Rembrandt paintings, I, str. 223-224, Den Haag, Boston, London 1982.

³ Rembrandt se 1633. zaručio Saskijom van Uylenburgh (1612-42), 1634. oženio se njome, a ona je 1642. umrla u Amsterdamu.

⁴ Rembrandt Harmensz. van Rijn: Flora, ulje na platnu, 125 x 101 cm, sign. i dat.: Rembrandt f. 1634, Ermitage, Petrograd. Saskijin lik iz Mimarine zrcalno je obrnuto postavljen na različitu pozadinu, ima srodne crte lica i bisernu naušnicu, ali je sasvim drukčije kostimiran i osvjetljen. Zajednička im je i trudnoća, koja je na našoj slici jasno naglašena, dok ju je Rembrandt koketno prikrilo bogatim naborima plašta koji Saskija nonšalantno pridržava lijevom rukom.

⁵ Rembrandt: Saskia van Uylenburgh, 1633, ulje na drvu, 52,5 x 44,5 cm, Gemäldegalerie, Dresden.

1. Govert Flinck: "Portret Saskije", oko 1636, Muzej Mimara, Zagreb

majstorovim muškim portretima. Stanovita sličnost u impostaciji lika, nakitu i bijeloj košulji postoji i na amsterdamskom Rembrandtovu portretu Saskije van Uylenburgh iz godine 1633.⁶

Slika je desno u visini Saskijina lijevoga ramena signirana i datirana: Rembrandt f. 1635. No, ako je usporedimo s gore navedenim Rembrandtovim prikazima Saskije iz Dresdena i Petrograda, uočiti ćemo nedovoljno veliku razliku u slikarskoj vrijednosti: nema te lakoće

titravog vođenja svjetlosti ni finoće nijansiranja boja, mekoće puti i tkanina, pretapanja lika s okolišem, mekih duhovito postavljenih sjena i nestašno naherena pera, bljeskanja boja nanesenih vrhom kista. U usporedbi s njima naš je lik drven, ima masne, tvrde tamnosive

⁶ Rembrandt: Saskia van Uylenburgh, oval, ulje na drvu, 65 x 48 cm, signirano i datirano: Rembrandt ft.1633, Rijksmuseum, Amsterdam.

konture, pero ukočeno strši, a posebice su loše izvedene sjene na lijevoj strani lica, koje prelaze u tamnosmeđe duboke mrlje, kao i slabi dijelovi oko lijevog oka, dok je kolorit jednolično maslinasto zelen. Saskija iz Muzeja Mimara nema unutrašnje zračenje Rembrandtovih Saskija, ni građenje slike titravim nijansama boje, već se može utvrditi solidna izvedba jasno ograničenih volumena, kao i svijetlih i tamnih, široko nanesenih boja. Kompozija je krajnje jednostavna, u obliku trokuta na neutralnoj pozadini. Ženin je pogled uperen u promatrača, kao i na dresdenskoj slici - ali koje li razlike: oči dresdenske Saskije nestašno žmirkaju iz sjene i koketiraju s gledateljem na pomalo ironičan način, dok nas naš lik gleda ravnodušno. Također je izostalo Rembrandtovo izvrtanje glave u jednome smjeru, a tijela u drugom, čime dobiva i posebnu napetost konture, dok ona na zagrebačkoj slici smireno teče.

Portret iz Muzeja Mimara koloritom, načinom vođenja svjetlosti, oblikovanjem volumena i sjena, postavom lika, obrisnim linijama, kao i načinom slikanja crta lica pokazuje tipične karakteristike slikanja Rembrandtova učenika Goverta Flincka (Kleef, 1615. - Amsterdam, 1660.) u njegovu rembrandteskom razdoblju. Flinck je stupio u majstorovu radionicu godine 1632. ili 1633. kao već izgrađeni slikar, koji se najprije školovao, zajedno s Jacobom Backerom, kod Lamberta Jacobsz. u Leeuwardenu, i vjerojatno je Rembrandtu bio više pomoćnik nego učenik⁷. Godine 1636. etablirao se u Amsterdamu kao samostalni majstor i iz toga vremena potječu njegove prve poznate slike, a do godine 1640. njegov rad pokazuje jasno Rembrandtov utjecaj i to se doba može nazvati Flinckovom ranom rembrandteskom fazom kojoj pripada i zagrebačko djelo.

Ako Mimarinu Saskiju usporedimo s Flinckovim portretom "Žene s turbanom i velom" iz Chatswortha⁸, koju Sumowski datira oko godine 1636. i smatra da je vjerojatno nastala po uzoru na Rembrandtovu Saskiju⁹,

2. Rembrandt Harmensz. van Rijn: "Flora", 1634, Ermitage, Petrograd

3. Rembrandt Harmensz. van Rijn: "Saskia van Uylenburgh", 1633, Gemäldegalerie, Dresden

⁷ KELCH, J., u katalogu izložbe "Rembrandt, der Meister und seine Werkstatt", Berlin, 1991. (Rembrandt, majstor i njegova radionica) citira na str. 314 Houbrakena i kaže da je Flinck ušao u Rembrandtovu radionicu oko 1633. ne kao učenik, što više nije bio, nego kao "knecht" ili "jonggezel" (pomoćnik ili suradnik) i da je tamo ostao godinu dana.

C. Hofstede de Groot pretpostavlja da je Flinckovo školovanje kod Rembrandta trajalo od godine 1632. do 1635. (Thieme-Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, Leipzig, 1916, XII, str.97).

⁸ Govert Flinck: "Žena s turbanom i velom", ulje na drvu, 55,8 x 41,2 cm, Chatsworth, Devonshire.

⁹ SUMOWSKI, W.: "Gemälde der Rembrandt-Schüler", II, str.1031, kat.br.659, sl. na str. 1091.

4. Rembrandt Harmensz. van Rijn: "Saskia van Uylenburgh", 1633, Rijksmuseum, Amsterdam

5. Govert Flinck: "Žena s turbanom i velom", oko 1636, Chatsworth, Devonshire Collections

uočit ćemo iste stilske osobine: postav lika u desnom tričetvrtprofilu na neutralnoj pozadini, način vođenja svjetlosti, jasno razgraničenje svjetla i sjene na licu, vratu i bluzi, vrlo slično oblikovanje nosa, usta, brade i podbratka, rembrandtowska garderoba, čudno rezano lijevo oko, ukočen pogled, široki pastozni namazi kista, okrugla ramena koja se naglo (napose lijevo) spuštaju prema dolje¹⁰, mirna neprekinuta obrisna linija koja polako teče i izdvaja pojedine plastične oblike.

Još C. Hofstede de Groot navodi da se G. Flinck pri slikanju svojih pastirica ugledao na Rembrandtove Flore¹¹ i da se u svojim ranim djelima uspio velikom učitelju toliko približiti da su njihove slike često bile zamjenjivane, usprkos razlici u kvaliteti - kod Flincka su izostale majstorova izvornost u *chiaroscuro*, skladu boja i vještoj kompoziciji, kao i duševni izraz likova¹².

B. Haak na primjeru Flinckova portreta (možda autoportreta) u Nacionalnoj galeriji u Londonu¹³ iz istoga stilskog razdoblja uočava slikarove slabosti prisutne i na slici u Muzeju Mimara: "Posebno su slabi dijelovi oko očiju i obrada zasjenjenih površina"¹⁴. To je Flinckovo djelo imalo lažnu Rembrandtovu signaturu, dok pri-

likom restauriranja na nije svjetlo izašao pravi Flinckov potpis i datacija iz godine 1639.

Stilske se usporednice sa zagrebačkom Saskijom mogu pratiti i na Flinckovim portretima Rembrandta iz istoga vremena: "Rembrandtovo poprsje sa samtastom kapom s perom" iz Berlina (bilj.10) i "Mladi muškarac s kapom

¹⁰ Tu je osobinu zapazio i Jan Kelch na "Rembrandtovom poprsju sa samtastom kapom s perom" iz Gemäldegalerie u Berlinu, koje je donedavno bilo smatrano Rembrandtovim autoportretom, dok ga E. van de Wetering nije pripisao Govertu Flincku (Katalog izložbe "Rembrandt, majstor i njegova radionica", Berlin, 1991., na str. 317).

¹¹ C. Hofstede de Groot u navedenom Lexikonu na str. 98: "njegove pastirice (npr. u Braunschweigu oko 1636. i u Louvreu oko 1641.) pokazuju jasne odraze Rembrandtovih slika Flore kod vojvode von Buccleuch, u petrogradskom Ermitageu i u nekadašnjoj zbirci de Ridder".

¹² Navedeni Lexikon str. 99.

¹³ Govert Flinck: "Autoportret ?", sign i dat. 1639., ulje na drvu, 65,8 x 54,4 cm, National Gallery, London.

¹⁴ HAAK, B.: "Das Goldene Zeitalter der holländischen Malerei", Köln, 1984, str. 283.

s perom i štitnikom za vrat” iz godine 1636. iz privatne zbirke u Lausanne-i¹⁵. Na berlinskom su portretu, kao i na zagrebačkome, isto rezane obrisne linije lijeve strane lica i ramena, te očiju i obrva, a portret iz Lausanne-e morfološki mu je bliži.

Na Rembrandtovu portretu iz Berlina Jan Kelch konstatira pretežno maslinastozelene tonove “koji se u Rembrandtovu stvaralaštvu u to vrijeme ne mogu utvrditi”¹⁶, a koji su, u nešto tamnijoj skali, prisutni i na slici u Mimari i na “Mladom muškarcu” u Lausanne-i. Bode je za inkarnat na slici u Berlinu rekao da je u sjeni “trübe” (mutan, sumoran)¹⁷, što se može reći i za lijevu stranu lica zagrebačke Saskije. Zanimljivo je da se rendgenskim ispitivanjem portreta u Berlinu ustanovilo da je samtasta kapa s perom naknadno dodana (uobičajeni postupak kod učenika koji kopira majstorove kostime), a taj je portret E. van de Wetering datirao oko godine 1633., što znači da bi to, zasad, bio jedini poznati Flinckov portret prije godine 1636.¹⁸. Osim stilskih sličnosti, pera s kapom i postava lika, taj portret, kao i naš, nosi raščlanjeni zlatni lanac na prsima.

Portret iz Lausanne-e, bez zlatnog lanca, ali sa sličnim padom kose, koja otkriva desno uho s naušnicom, s kapom s gotovo istovjetnim bijelim perom i bliskim zasjenjivanjem lica mogao bi se gotovo shvatiti kao pendant Saskiji iz Mimare i, budući da je datiran u godinu 1636., predložila bih dataciju Flinckova “Portreta Saskije” iz Muzeja Mimara u Zagrebu oko godine 1636. Signatura je najvjerojatnije naknadno dodana u nekoj trgovini umjetnina, kao što je to često bio slučaj s

¹⁵ Pripisano Govertu Flincku: “Rembrandtovo poprsje” (u ranijoj literaturi: “..sa samtastom kapom s perom”), ulje na drvu, 56 x 47 cm, Berlin, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Gemäldegalerie.

Govert Flinck: “Mladi muškarac s kapom s perom i štitnikom za vrat”, ulje na platnu, 66 x 53 cm, sign. i dat. G. Flinck f. 1636, Lausanne, privatna zbirka, nekad u zbirci A. van Weezenbeck, također u Lausannei (Sumowski, navedeno djelo, kat. br. 658).

¹⁶ Navedeni katalog izložbe u Berlinu, str. 316.

¹⁷ BODE, W.: “Rembrandt”, Paris, 1897, str. 84.

¹⁸ Navedeni katalog izložbe u Berlinu, str. 314.

6. Govert Flinck: “Rembrandtovo poprsje sa samtastom kapom s perom”, oko 1633, Gemäldegalerie, Berlin

7. Govert Flinck: “Mladi muškarac s kapom s perom i štitnikom za vrat”, 1636, Lausanne, privatna zbirka

navodnim "Rembrandtima", a vrlo je mala vjerojatnost da je slika nastala u Rembrandtovo radionici i da je majstor potpisao djelo svojega učenika¹⁹.

Što se tiče ocjene vrijednosti Flinckova djela, osobito u njegovoj ranoj, rembrandtesknoj fazi, mišljenja se stručnjaka donekle razilaze: C. Hofstede de Groot kaže da nije u "svojoj cjelokupnoj pojavnosti stvaralačka priroda, već tipičan primjer nadarenog Rembrandtova učenika, koji mu je zbog promjenljive mode postao nevjeran"²⁰, a W. Bernt naziva ga "jednim od najboljih Rembrandtovih učenika"²¹, dok Sumowski za njega tvrdi "Er war (um sich modern auszudrücken) eher Bildermacher als Maler, Talent ohne Kreativität. Leerlaufende technische Gewandtheit und Imitationsvermögen sind für ihn charakteristisch"²². Bob Haak navodi da "Rembrandtovi najbolji učenici potvrđuju da su kod njega naučili samostalno misliti i razvijati osobnu nadarenost. Govert Flinck ubraja se među te učenike.", a dalje konstatira da nam se danas cjelokupno Flinckovo djelo predstavlja različitom kvalitetom²³.

Flinckov portret Saskije iz Muzeja Mimare njegovo je tipično rembrandteskno djelo, vrijednosti standardne za nizozemsko slikarstvo 17. stoljeća, a taj je "standard" tada bio vrlo visok, tako da mogu zaključiti da se radi o vrijednom umjetničkom djelu u zbirci slikarstva zagrebačkog muzeja.

¹⁹ Na žalost, nedostaju mi rezultati rendgenskog istraživanja Mimarine slike, koji bi potkrijepili moju atribuciju.

²⁰ Navedeni Lexikon, str. 99.

²¹ BERNT, W.: "Die niederländischen Maler des 17. Jahrhunderts", München, 1947, str. 281.

²² SUMOWSKI, n. dj., str. 999: "On je bio (da se moderno izrazim) više izrađivač slika nego slikar, talent bez kreativnosti. Isprazna tehnička spretnost i smisao za oponašanje za njega su karakteristični"

²³ HAAK, B., n. dj., str. 364.

Helena Zoričić

GOVERT FLINCK: DAS PORTRÄT VON SASKIA IN MIMARA - MUSEUM

Die Verfasserin schreibt auf Grund komparativer Analyse das Bild, eintragen im Zagreber Mimara-Museum als ein Werk von Rembrandt Harmensz. Van Rijn: "Saskia", Öl auf Leinwand, Inv. Nr. 1559, signiert und datiert: Rembrandt f 1635, Herkunft: unbekannt, an Govert Flinck zu.

Es wurde, vermutlich, nach dem Flora-Bild Rembrandts von 1634 in der Petersburger Eremitage abgebildet, solange federgeschmücktes Barret, Körperstellung und Schmuck hätten nach Dresdener Rembrandts Saskia von 1633 und vielen Männerbildnissen Rembrandts entworfen werden können. Eine gewisse Ähnlichkeit in Haltung der Gestalt, Geschmeide und weissem Hemd besteht auch auf dem Amsterdamer Brustbild Rembrandts: Saskia van Uylenburgh von 1633. Es handelt sich um ein Vanitas-Bildnis.

Wenn man es mit den oben erwähnten Rembrandt-Darstellungen von Saskia in Dresden und Petersburg kompariert, wird, ohne Zweifel, ein grosses Malerqualitätsgefälle bemerkt: ihm fehlen Leichtigkeit flimmernder Lichtführung, Feinheit des Farbenabstufen, Zartheit von Haut und Stoff, Verschmelzen der Gestalt mit der Umgebung, weiche geistvoll gestellte Schatten und neckisch schief aufgesetzte Feder sowie Aufblitzen der, mit der Pinselspitze, aufgetragenen Farben, die Rembrandt seinen Schöpfungen zu verleihen wusste.

Im Vergleich zu ihnen ist unsere Gestalt holzig, sie hat fettige dunkelgraue Umrisslinien, die Feder hebt sich steif empor und auf der linken Seite des Gesichtes sind die Schatten besonders schwach ausgeführt, die in dunkelbraunen tiefen Flecken übergehen, während das Kolorit gleichförmig olivgrün ist. Saskia im Mimara-Museum hat weder Innenstrahlung von Rembrandt-Saskias noch Aufbau des Bildes mit funkelnder Farbnuancierung, sondern kann es eine solide Ausführung der deutlich beschränkten Volumen festgestellt werden, sowie der hellen und dunklen breit aufgetragenen Farben.

Die Zusammensetzung ist einfach, in Form eines Dreiecks auf dem neutralen Hintergrund. Der Augenblick der Dame ist auf den Beobachter gerichtet, wie auf dem Dresdener Bild - aber was für einen Unterschied: die Augen von Dresdener Saskia blinzeln neckisch aus dem Schatten und kokettieren mit dem Zuschauer auf allmählich ironische Weise, so-

lang uns unsere Gestalt teilnahmslos ansieht. Gleichfalls, bleibt es die Rembrandts Wendung von Kopf in einer und Körper in der anderen Richtung aus, womit er eine besondere Gespanntheit der Kontur erreicht, bis sie auf dem Zagreber Bild still fließt.

Das Porträt im Mimara-Museum weist - in Palette, Weise der Lichtführung, Gestalten von Volumen und Schatten, Körperstellung, Umrisslinien sowie in Malart von Gesichtszügen - typische Eigenschaften der Erschaffung von Govert Flinck (Kleef, 1615 - Amsterdam, 1660) in seiner rembrandtesker Phase (bis 1640).

Wenn man Saskia im Mimara-Museum mit der Flincks "Frau mit Turban und Schleier" in Chatsworth kompariert, werden gleiche Stilmerkmale erkannt: Gestaltstellung im Dreiviertelprofil nach rechts aufgenommen auf dem neutralen Hintergrund, Weise der Lichtführung, deutliche Abgrenzung von Schatten und Licht auf dem Gesicht, Hals und auf der Bluse, sehr ähnliches Gestalten von Nase, Mund, Kinn, Unterkinn, Rembrandtgarderobe, merkwürdigerweise geschnittenes linkes Auge, starrer Augenblick, breite dicke Pinselaufträge, Schulterkontur, die schnell absinkt, ununterbrochene Umrisslinie, die still fließt und plastische Formen, die voneinander abgehoben sind.

Die Stilparallelen zu Zagreber Saskia sind auch zwei Flincks Rembrandt-Bildnisse: an Govert Flinck zugeschriebenes "Brustbild Rembrandts" in Berliner Gämdelegalerie, das E. van de Wetering um 1633 datiert, und ihr naher Govert Flincks "Junger Mann mit Federbaret und Halsberge" in der Privatsammlung in Lausanne von 1636.

Ausser Stilähnlichkeiten, Federbaret, Körperstellung und olivgrüne Töne, trägt Rembrandt in Berlin, wie unsere Saskia, reich gegliederte Goldkette. Das Porträt in Lausanne, ohne Goldkette, aber mit ähnlichem Haarfall, der rechtes Ohr mit Ohrring abdeckt, mit gleicher weisser Feder auf dem Baret und mit naher Schattengabung auf dem Gesicht, könnte als Pendant von Zagreber Saskia begriffen werden. Mit Rücksicht darauf, datiert die Verfasserin das Bildnis von Saskia im Mimara-Museum in Zagreb um 1636 und zählt es zu den Standardwerken und schliesst dass dieser "Standard", in der holländischen Malerei des 17. Jahrhunderts, sehr hoch war.